

## 1.11. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ<sup>©</sup>

Закон про кримінальну відповідальність є складовою правової системи, що забезпечує її життєздатність, адже формує номінальні параметри державного примусу. Відтак, кримінальний закон органічно вплетений у процес соціального управління. Останнє ж, як відомо, має відповідати вимогам часу, потребам правового забезпечення охорони інноваційних запитів соціального розвитку та традиційних його елементів, що фундують зміст суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності. Така динамічність та водночас об'єктивна інертність закону про кримінальну відповідальність обґрунтовує необхідність дослідження його соціальної обумовленості – комплексної соціально-правової підстави його існування, яка об'єднує в собі фактори різного рівня та спрямованості. Водночас вельми важливим завданням державно-правового адміністрування в цьому аспекті є встановлення адекватних меж кримінально-правової заборони з тим, щоб останнє з елемента примусу не перетворилося на засіб легітимованого насильства, у такий спосіб збільшуючи розрив між законом та правом, підриваючи легітимність державної влади. З цієї причини криміналізація суспільно небезпечних діянь у теорії кримінального права розглядається як явище (процес), що має не лише суто юридичну природу, а й політичну, тобто крізь призму кримінально-правової політики<sup>379</sup>. Останнє ж передбачає урахування всього комплексу факторів (чинників), що мають значення для ефективного соціального управління.

Теоретичні засади криміналізації в науці кримінального права розроблялися такими вченими: Н. Б. Алєєв, А. Д. Антонов, Д. О. Балабанова, І. М. Гальперін, О. А. Герцензон, П. Ф. Гришанін, П. С. Дагель, М. І. Загородніков, Г. А. Злобін, І. І. Карпець, С. Г. Келіна, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, Н. О. Лопашенко, Н. Ф. Кузнецова, А. А. Митрофанов, В. О. Навроцький, П. А. Фефелов, М. І. Хавронюк, О. М. Яковлєв та іншими. Не вдаючись до детального аналізу дискусійних аспектів наявних у науці підходів до означеної проблематики, зазначимо, що в своїй більшості вказані науковці сходяться у концептуальному (телеологічному) та процедурному баченні криміналізації суспільно небезпечних діянь, під якою обґрунтовано пропонується розуміти процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості та доцільності кримінально-правової протидії їм та фіксації їх в законі як злочинних та ка-

<sup>©</sup> *Удод Андрій Миколайович*, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса.

<sup>379</sup> Гальперин И. М., Курляндский В. И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения. Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляндского. М.: Юрид. лит., 1975. С. 9–15.

раних.<sup>380</sup> І якщо відносно зазначеного поняття дискусій здебільшого не виникає (проблемні питання стосуються виключно використання різних методологічних настанов соціального чи юридичного позитивізму), то щодо її змістовної та атрибутивної характеристик вчені розходяться в думках. Зокрема, немає єдності в поглядах на такі категорії, як підстави, критерії, принципи, чинники, фактори криміналізації, конкретне їх змістовне наповнення тощо.

Так, наприклад, одна група вчених вважає за доцільне говорити про чинники криміналізації, які, зі свого боку, розподіляти на основні та другорядні. Основними, без яких неможливе виникнення питання про встановлення кримінально-правової заборони, є суспільна небезпечність посягань та їх поширення (кримінологічний чинник), доцільність боротьби з ними засобами кримінальної репресії (чинник доцільності), усвідомлення суспільної потреби у криміналізації діянь та рівень підготовленості населення до неї (соціально-психологічний чинник). До другорядних, наявність яких ще не є достатньою підставою для встановлення кримінальної відповідальності, – відносять нормативний, міжнародний, історичний та інші чинники криміналізації діянь<sup>381</sup>.

Друга група науковців висловлює аргументи на користь використання категорій «підстави» та «принципи» криміналізації. Серед підстав пропонується виділяти шість позицій: 1) несприятлива динаміка суспільно небезпечних діянь; 2) виникнення або розвиток нових суспільних відносин, що потребують кримінально-правового захисту; 3) відкриття шкідливих наслідків господарської чи іншої діяльності людей, через що виникає необхідність обмежити форми і межі такої діяльності; 4) суттєва і раптова зміна соціального, економічного, політичного стану, що може обумовити превентивну криміналізацію; 5) стан розвитку суспільства, що обумовлює категоричну нетерпимість до певного типу діянь, з яким раніше доводилося миритися; 6) необхідність виконання міжнародних зобов'язань. Серед принципів виділяють принципи співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, конституційної адекватності, міжнародно-правової необхідності та допустимості, системно-правової несуперечливості, безпрогальності та не надмірності кримінально-правової заборони, повноти складу, визначеності та єдності термінології<sup>382</sup>.

Треті говорять про єдину підставу криміналізації суспільно небезпечних діянь, у межах якої пропонують виділяти відповідні соціальні та правові складники. Чет-

<sup>380</sup> Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1490/60>

<sup>381</sup> Лісіцина О. Ю. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо трансплантації органів і тканин людини і донорства крові. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1(2). С. 171–180.

<sup>382</sup> Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. М.: Наука, 1982. 304 с.

верті – про причини криміналізації, головною з яких є суспільна небезпечність, п'яті – про умови криміналізації<sup>383</sup>.

Визнаючи певну обґрунтованість кожної із зазначених позицій та не втягуючись до дискусії, яка не є безпосереднім предметом нашого дослідження, вважаємо за доцільне підтримати тих вчених (Д. О. Балабанова, В. М. Кудрявцев, І. І. Карпець, С. Г. Келіна, В. О. Навроцький та ін.), які стоять на позиціях визнання комплексності та системності процесу криміналізації, необхідності врахування під час кримінально-правової законотворчості всієї сукупності соціально (зокрема й кримінологічно) значущих факторів. Такий підхід ґрунтується на вихідних положеннях діалектичного детермінізму та дозволяє підійти до процесу криміналізації як суворо детермінованого низкою факторів – причин, умов та інших чинників. Категорія ж «принципи криміналізації» виконує орієнтуючу та систематизуючу функцію, визначаючи основні засади, правові та ціннісні системи координат криміналізації суспільно небезпечних діянь, як різновиду науково обґрунтованої управлінської діяльності у сфері правотворчості<sup>384</sup>.

Отже, враховуючи викладені зауваження, фактори криміналізації суспільно небезпечних діянь можна, на нашу думку, умовно поділити на дві групи:

- 1) соціально-динамічні фактори кримінально-правової заборони, які слугують об'єктивними передумовами її встановлення;
- 2) юридико-догматичні фактори криміналізації, що належать до вимог законодавчої техніки, відповідності змісту та форми кримінально-правової норми системно-структурним характеристикам закону про кримінальну відповідальність і кримінально-правовій доктрині, зокрема і в порівняльно-правовому аспекті.

Змістом першої групи факторів виступають соціально-історичні, кримінологічні (зокрема, соціально-психологічні, системно-превентивні та ін.) умови. До другої варто, на нашу думку, віднести відомості про конститутивні особливості складу конкретного злочину в межах конструкції чинної кримінально-правової норми чи її проекту, її внутрішньо- та зовнішньосистемної (з КК України) узгодженості, теоретичної обґрунтованості з позицій науки кримінального права, також і у порівняльно-правовому аспекті. Дослідження зазначених факторів щодо злочину, передбаченого ст. 345 КК України, у комплексі надасть змогу визначити адекватність конструкції його складу умовам вітчизняної соціально-правової дійсності.

Отже, говорячи про соціально-історичні фактори криміналізації погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу, треба зазначити, що така категорія, як правоохоронні органи, з'явилась у правовому обігу у відносно пізні етапи розвитку держави і права – починаючи з початку ХХ ст., коли набули свого

<sup>383</sup> Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. Вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004. 352 с.

<sup>384</sup> Орлов Ю. В. Кримінологічні фактори криміналізації суспільно небезпечних діянь: методологічні засади дослідження. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. № 10. С. 94–100.

активного розвитку ідеї громадянського суспільства та правової держави при тому чи іншому варіанті політичного режиму. В цей період політична складова масової свідомості набула суттєвої ролі в процесі історичних змін, а тому будь-яка світська ідеологія (чи-то демократична, чи-то тоталітарна) мала одним зі своїх пріоритетів формування міцного зв'язку між державою та громадянином, зокрема і шляхом запровадження до національних законодавств та юридичної практики поняття «правоохоронні органи» і створенням правових основ захисту їх працівників від протиправних посягань. Однак, це не означає, що аналогічне за своїм характером суспільно небезпечне діяння не містилося у більш ранні періоди розвитку держави і права.

Так, перші норми права про відповідальність за насильство щодо осіб, які за своїми службовими функціями приблизно відповідають сучасному уявленню про працівників правоохоронних органів, містяться у Руській Правді. Специфіка середньовічної системи права, що була сформована на території сучасної України, полягає у галузевій уніфікованості та мінімальному правовому регулюванні сфери державної служби. Це було зумовлено великою роллю звичаїв, традицій та казуальним стилем управління як центрального, так і місцевого. Відтак, тогочасні джерела права на знали чіткого розподілу різних категорій державних службовців у межах спеціальних правових статусів за характером виконуваних ними функцій. Тому у цей період доводиться говорити мову про різні ланки персоналу князівської управлінської системи, що охоплювали й осіб, які виконували функції, що приблизно відповідають сучасним правоохоронним.

Зокрема, відповідно до ст. 1 Найдавнішої Правди – частини Руської Правди, виданої у 1072 р. – встановлювалася відповідальність за насильство над гриднями<sup>385</sup>, ябетниками<sup>386</sup>, мечниками<sup>387</sup>, які виконували присудження князя (мовою оригіналу): «Убьеть мужь мужа, гридня или... аще будеть русин любо ябедник, любо мечник... то 40 гривен положить за нь». Аналогічні положення знайшли своє закріплення і у ст. 33 Короткої Правди (Правди Ярославичів), в якій за фізичне насильство над огнищанами<sup>388</sup>, тиунами<sup>389</sup> та мечниками, вчиненого «без княжа слова», встановлювалася особлива відповідальність у виді штрафу в розмірі 12 та 40 гривень. Зазначені категорії осіб належали до різного рівня службовців, що виконували здебільшого судові функції, рідше – контролюючі.

Це були одні з перших спроб здійснити правове забезпечення охорони авторитету княжої влади і здоров'я осіб, які забезпечують її нормальне функціону-

---

<sup>385</sup> Гридень – тілоохоронець. Інколи в науковій літературі це поняття відповідає статусу молодшого, рядового дружинника, солдата, який у мирний час виконував і функції з підтримання правопорядку.

<sup>386</sup> Ябетник – посадова особа в князівському суді.

<sup>387</sup> Мечник – княжий дружинник.

<sup>388</sup> Огнищанин – представник вищого службового класу, який виконував різні функції, також і судові, спрямовані на виконання княжої волі.

<sup>389</sup> Тиун – княжий службовець, який входив до апарату намісника та виконував частину судових функцій на місцях.

вання. Однак, тогочасний рівень розвитку правової думки зі зрозумілих причин не дозволяв сформувати адекватну правову охорону, диференційовану за об'єктивними та суб'єктивними характеристиками окремих форм суспільно небезпечних посягань та галузевою приналежністю їх юридичної природи. Водночас дослідження текстів наведених джерел права дає підстави стверджувати, що тогочасний законодавець вже розрізняв ситуації насильства над відповідними представниками княжої влади, що виконували аналогічні правоохоронним функції, вчинені у зв'язку з їх професійною діяльністю та без такого. Зокрема, у ст. 19 Короткої Правди зазначалося (мовою оригіналу): «Аще оубьють или начиль учинѣ огнищанина въ обиду, то платити зань 80 гривенъ оубїици аль насилѣ, а людемъ не надобѣ; а въ подѣздномъ княжи 80 гривенъ»<sup>390</sup>. Вказівка на вбивство чи насильство «в образу» («в обиду») може вказувати, на нашу думку, про закріплення специфічного мотиву злочинної поведінки, пов'язаної з образою на працівника відповідного «правоохоронного» органу у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків. На користь цієї думки може свідчити те, що у ст. 19 Короткої Правди визначається по суті справи спеціальний склад злочину поряд з існуванням загального, закріпленого у ст. 33, яка передбачає відповідальність за аналогічні дії щодо аналогічних потерпілих, але без посилання на критерій образи в контексті суб'єктивної сторони складу відповідного злочину. Крім того, в історичній літературі також превалюють погляди щодо тлумачення категорії «в образу» саме як вираз особливої мотивації дій – помсти. Подібну думку висловлюють і А. Ю. Кизилів та О. І. Чучаєв, зазначаючи, що ознака «в образу» вказує на особливості суб'єктивної сторони діяння та означає умисне насильство, вбивство, вчинене у відповідь на діяння потерпілого<sup>391</sup>.

Отже, можна констатувати, що, не дивлячись на відсутність чіткого визначення категорії «правоохоронні органи», вже в положеннях Руської Правди відбувається формування та законодавче закріплення однієї з конститутивних ознак суб'єктивної сторони сучасного складу злочину – погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу – мотив злочину, який виражається через предметнення злочинної діяльності винного, що пов'язується зі службовою діяльністю потерпілого. Однак, така диференціація стосувалася виключно представників княжої влади, які задіяні у реалізації судових функцій. В решті ж випадків кримінальна відповідальність диференціювалася на підставі градації соціальних станів потерпілих та не прив'язувалася до специфіки службового становища з виконання правоохоронних функцій.

<sup>390</sup> Руська правда (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій) / за ред. проф. Серафима Юшкова. Київ: Видавництво НАН України, 1935. 781 с.

<sup>391</sup> Кизилів А. Ю., Чучаєв А. И. Уголовно-правовая охрана представителей власти в XI–XVII вв. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 89–96.

Подальший розвиток відповідних кримінально-правових норм відбувся у руслі загальних державно-правових змін на території нашої сучасної держави, обумовлених військово-політичними інтервенціями Польсько-Литовської, Російської держав, формуванням козацької автономії у період з XVI до початку XVIII ст. Характерною особливістю тут було не взаємозамінне чи взаємовиключне існування правових систем зазначених державних та політико-територіальних утворень, а їх паралельне функціонування.

Враховуючи динамізм змін у правовій організації українських земель, яка візнялася порівняно високим рівнем розвитку, закономірним видається той факт, що польсько-литовське законодавство увібрало в себе значну кількість елементів правової системи Київської Русі. Відтак, у Литовських статутах 1529, 1566 та 1588 років – провідних джерелах тогочасного права – знайшов своє закономірне продовження розвиток вже наявних інститутів кримінально-правового захисту працівників «протоправоохоронних органів», як, власне кажучи, й розвиток останніх. Розширені обов'язки із захисту кордонів передбачали вже організацію сторожової служби – праобразу сучасної Прикордонної служби України. У дружинників та військових начальників, які перебувають на службі у шляхтичів, з'являються нові функції: придушення народних повстань, керівництво збором податків, мита за торгівлю, плати за судочинство, штрафів. У судовому процесі закріплюються нові фігури – «істці» – слідчі<sup>392</sup>.

Отже, реалізація правоохоронної функції набуває більш складної диференціації за відповідними сферами. Хоча кримінально-правовий захист більшості осіб, зайнятих у здійсненні правоохоронної діяльності у її сучасному розумінні, так і не набули належного кримінально-правового захисту. Останній же у своєму спеціальному виді (через спеціальні склади злочинів) здійснювався, як і за Руською Правдою, переважно щодо представників судової влади.

Так, у п. 16 Розділу 3 Литовського Статуту 1529 р. йдеться про те, що «если бы кто-либо отнесся без уважения к грамотам наших воевод, старост и державцев или избил бы слугу нашего или бросил грамоту, тот должен уплатить штраф так, как за насилие: двенадцать рублей грошей; а этому слуге возмещение в соответствии с его происхождением, если на то будет судебное решение». У наведеній цитаті наочно проявляється відсутність чіткого законодавчого розмежування службових осіб, які виконують правоохоронні органи та інших службових осіб (про що свідчить використання терміна «наш слуга»), у зв'язку з чим зазначена норма поширювалась на випадки насильства майже над всіма категоріями службовців. Винятки становили лише особи, які брали безпосередню участь у судочинстві. Зокрема, відповідно до п. 19 Розділу 6 Литовського Статуту 1529 р. «Если бы кто-нибудь угрожал судье, тот должен не только отсидеть шесть недель, но и по-

<sup>392</sup> Іванов В. М. Історія держави і права України: навчальний посібник у 2-х ч. Ч. 1. К.: МАУП, 2002. 264 с.

сле отбытия этого срока должен представить достойных поручителей, чтобы судьи были в покое». Водночас треба звернути увагу, що в цій нормі йдеться вже не про безпосереднє фізичне насильство, а й про психічне – у вигляді погрози, висловленій судді, що свідчить про перенесення законодавцем моменту закінчення злочину на більш ранні стадії, враховуючи його підвищену суспільну небезпечність. Отже, можна констатувати, що саме з Литовського Статуту 1529 р. бере свій формально визначений початок суттєва ознака об'єктивної сторони складу злочину, що міститься у ст. 345 чинного КК України – погроза насильством. Це є підтвердженням формування розуміння виняткової ролі суду у розвитку держави та стабільному й безконфліктному функціонуванні суспільства, а також необхідності формування додаткових правових гарантій судової недоторканності. Зазначена теза актуальною залишається й до сьогодення.

У наступних Литовських Статутах кримінально-правове забезпечення захисту працівників «протоправоохоронних органів» не набуло кардинальних змін: як і раніше окремий склад злочину виділявся тільки щодо суддів.

За межами польсько-литовського законодавства опинилася система злочинів і покарань запорізького козацтва, яка склалася відповідно до стародавніх звичаїв, а також «словесного права і здорового глузду». Право Запорізької Січі передбачало доволі широкий перелік злочинів, які залежно від об'єктів суспільно небезпечних посягань можна умовно поділити на кілька видів: військові, посадові, проти порядку управління і суду, особи, моралі. Ця система була більш демократичною, адже встановлювала певну рівність суб'єктів перед законом. Водночас вона передбачала не менш, а більш суворі покарання. На думку Д. І. Яворницького, таке становище обумовилося тим, що в Січ приходили переважно люди високої моралі. Запорізьке військо практично постійно вело військові дії, і тому підтримка порядку у війську вимагала особливо суворих заходів<sup>393</sup>. Діяльність козацьких судів базувалася виключно на нормах звичаєвого права і відрізнялася простотою, принциповістю, справедливістю рішень, відсутністю тяганини. Така казуїстичність правової системи не дозволяла виокремити чітких, формально визначених обов'язкових ознак більшості складів злочинів взагалі й щодо суддів та інших працівників «протоправоохоронних органів», зокрема. Однак, відомо, що, враховуючи військовий характер політичної влади Запорізької Січі, злочини проти військових (які також забезпечували й правопорядок), суддів каралися значно суворіше ніж аналогічні злочини проти інших осіб.

На території Слобідської України досить суттєвим виявився вплив права Російської держави. В аспекті проблематики нашого дисертаційного дослідження треба звернути увагу на Соборне уложення («Уложення царя Олексія Михайловича») 1649 р., в якому вперше у розділі X «Про суд» недоторканість суддів у

<sup>393</sup> Яворницький Д. І. Історія Запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1990. 516 с.

зв'язку з їх професійною діяльністю була поставлена під посилену кримінально-правову охорону (мовою оригіналу): «А будет кто ни буди, пришел в который приказ к суду, или для иного какова дела, судью обесчестит непригожим словом, а сыщется про то допряма, и того за государеву пеню бити кнутом или батоги, что государь укажет, а судье велеть на нем доправити бесчестие. А будет кто судью зашибет, или ранит, и его за то казнити, отсеци рука, да на нем же велеть судье за раны и за бесчестие доправити вьдвое. А будет кто судью в приказе, или где ни буди убьет до смерти, и того убойцу самого казнити смертию же, да и с тех же его животов взяти убитого кабальныя долги. А будет тот убойца судью раня, или убив до смерти, куды збежит, и его сыскав по тому же казнити смертию» (ст. 106 розділу X Соборного Уложення 1649 р.)<sup>394</sup>.

У цьому аспекті доцільно, на нашу думку, погодитися з А. Й. Пашуком, який зазначає, що законодавець вперше досить чітко у Соборному Уложенні сформулював найважливіші складові недоторканності суддів: честь і гідність, здоров'я і життя судді. При цьому відповідальність, згідно з цією статтею (на відміну від ст. 105 того самого розділу), настає незалежно від місця здійснення посягання на суддю, що свідчить про те, що вирішальне значення для кваліфікації діяння має не місце вчинення злочину, а діяльність потерпілого<sup>395</sup>.

Проте, вже у положеннях Артикула військового 1715 р. можна знайти перші ознаки ускладненої диференціації кримінально-правового захисту залежно від конкретних функцій у сфері правоохоронної діяльності. Так, у розділі 22 «Про неправдиву присягу і подібних цьому злочинах» і 23 «Про ката і профосів» передбачалася відповідальність за злочини проти порядку управління і суду (артикули з 196 по 203), зокрема і за протидію судовим служителям та іншим працівникам «прото-правоохоронних» органів, насильство щодо них. Наприклад: «Никто да не дерзает судей бранить в делах принадлежащих их чину противиться или какое препятствие чинить, но оным всякое почтение воздавать» (арт. 34); «Никто да не дерзает генералу-гевальдигеру, профосам и протчим судейским служителям, во управлении чина их, и когда оные захотят взять винного, возбранять и воспрепятствовать, ниже б им противиться, ниже на палача каким образом нападать, когда он какую казнь по указу отправлять будет, под потеряннем живота» (арт. 204).

Загалом же Артикул військовий 1715 р. відображував цілковитий пріоритет кримінально-правового захисту військовослужбовців, і у мирний час теж. Так, артикули 22, 24 та 25 вказаного нормативно-правового акта встановлювали відповідальність за образу, а також збройні посягання на представників вищої і середньої

<sup>394</sup> Соборное уложение 1649 года / под. ред. М. Н. Тихомирова, П. П. Епифанова. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. 431 с.

<sup>395</sup> Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782). Львів: ПросвітНаук, 1967. 563 с.

офіцерської ланки, а також сержантів у зв'язку з їх службовою діяльністю у мирний час<sup>396</sup>.

Логічне продовження розвитку правового урегулювання захисту прав і свобод представників «протоправоохоронних органів» знайшло своє відображення в юридичній пам'ятці XVIII ст. Права, за яким судиться народ малоросійський 1743 р. Юридичною основою для вказаної кодифікованої законодавчої збірки стали Литовські Статути, Хелминське право, Саксонське зерцало, а також українське звичаєве право й судова практика, російське законодавство. Через це кримінально-правовий захист посадових осіб, що мали правоохоронні функції, значною мірою був успадкований із вказаних джерел права. Водночас, надаючи загальну характеристику розвитку конструкції досліджуваної кримінально-правової норми у Правах, за якими судиться народ малоросійський, треба зазначити, що він вирізняється непослідовністю. Так, зокрема, не знайшла свого закріплення прив'язка насильства чи погрози насильством до службової діяльності відповідної посадової особи, яка виконує правоохоронні функції, а також вчинення насильницьких дій не безпосередньо в момент виконання такою особою своїх обов'язків, а поза такою ситуацією, але у зв'язку із нею. Так, у п. 2 Артикулу 9 передбачена відповідальність за такі діяння (мовою оригіналу): «Кто би возного, посланного къ себѣ изъ какой канцелярии или суда съ указомъ либо инструкцією, самъ или чрез слугъ и подданныхъ своихъ въ рожу ударилъ, за волоси рвалъ, побилъ, и людемъ при немъ отправленнымъ то жъ учинилъ...»<sup>397</sup>.

Треба звернути увагу, що в аналізованому джерелі права на відміну від Литовських статутів та Артикула військового 1715 р. пріоритетним критерієм виокремлення спеціальних складів злочинів є не характер виконуваних особою функцій (зокрема, службових, правоохоронних та ін.), а її соціальне становище, яке хоча певною мірою і пов'язується з характером професійної діяльності, а саме: представники місцевої адміністрації та органів підтримання правопорядку були тільки з числа осіб військового стану, що було обумовлено військово-адміністративною організацією земель. Наприклад, у п. 2 Артикулу 8 Прав, за якими судиться народ малоросійський, йдеться про таке (мовою оригіналу): «Если би кто командира своего или какого-нибудь чиновного челоуѣка, хотя ему и неподчиненный, но весьма нижшого звания сущий, убилъ въ смерть или ранилъ, тако жъ если би побилъ, ружже обнажилъ, или какое нибудь орудіе на него поднялъ...». П. 1 Артикулу 12 передбачав відповідальність за такі діяння: «Если же би простого звания люде на домъ или на квартиру шляхетскую, или воинского звания челоуѣка умышленно нашедъ, или наехавъ...».

<sup>396</sup> Артикул воинский 1715 г. URL: [http://militera.lib.ru/regulations/russr/1715\\_artikul/index.html](http://militera.lib.ru/regulations/russr/1715_artikul/index.html)

<sup>397</sup> Права по котрымъ судится малоросійській народ / под. ред. проф. А. О. Князковскаго. Київ: Университетская типография (І. І. Заводзкаго), 1879. 844 с.

Водночас треба зауважити, що вперше була закріплена відповідальність за пошкодження або знищення майна особи, яка могла виконувати правоохоронні функції. Так, відповідно до п. 1 Артикулу 12 (мовою оригіналу) «...если же би простого званія люде на домъ или на квартиру шляхетскую, или воинского званія челоуѣка умишленно нашедъ, или наехавъ...». І хоча наведена норма є досить неконкретною, однак, на нашу думку, вона виражає спрямованість кримінально-правового захисту саме на майнові права відповідної службової особи.

Також набула свого розвитку диференціація відповідальності залежно від ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які спричинилися особам, що виконували аналогічні правоохоронним функції, чого в попередніх джерелах права не зазначалося взагалі. Так, згідно з п. 2 Артикулу 46 Прав, за якими судиться народ малоросійський закріплювалася кримінальна відповідальність за діяння такого змісту (мовою оригіналу): «А буди кто, Бога небоясь, тако жъ указы Государева и общее право презирая, самосвоевольно изъ жестокости мучителския учинить наругателства надъ какимъ шляхтичемъ или воинского званія челоуѣкомъ, оному отсѣчь или отрѣжетъ руку, или ногу, или носъ, либо ухо, либо губу, или языкъ, такъ что прочъ таковой членъ отпадетъ, или око, или зуби вирубить, либо выбьетъ, или око ослѣпитъ...»; відповідно до п. 3 цього ж артикулу: «Когда же би кто шляхтичу или воинскому челоуѣку нарочно и умишленно персть, пли нѣсколко онихъ у руки, или у ноги, отсѣкъ, либо повредиль, такъ что уже оними по прежнему дѣйствовать будетъ невозможно...»; відповідно до п. 5 зазначеного артикулу: «Если же кто нарочно, умишленно шляхтича или воинского челоуѣка ранить въ голову, отъ чего би тотъ ранений онѣмъль, а хотя би и вилѣчился и живъ билъ, а опослѣ немоглъ би говорить, или есели би раниль шию или порубиль, такъ что би за поврежденіемъ жиль шия была скривлена, тако жъ когда би плечи, либо спину разломиль или до костей разрубиль...»<sup>398</sup>.

Отже, не зважаючи на певні недоліки у розвитку правової думки того часу, пов'язані здебільшого з безсистемністю та непослідовністю правової охорони суспільних відносин, однак треба відмітити сформовану тенденцію до інституційного виокремлення сфери правоохоронної діяльності та формування відносно самостійного правового захисту, зокрема й у нормах кримінально-правового характеру, а також науковий розвиток та нормативне втілення вчення про двохоб'єктні злочини. Ця тенденція знайшла своє відображення і в наступних законодавчих документах.

У зазначеному аспекті треба звернути увагу на Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., у ст. 312 Розділу 4 «Про злочини проти порядку управління» якого передбачається відповідальність за дії такого змісту (мовою оригіналу):

<sup>398</sup> Права по котрымъ судится малоросійській народ / под. ред. проф. А. О. Кистяковского. Київ: Университетская типография (І. І. Заводзкаго), 1879. 844 с.

«Кто осмелится побоями или же какими-либо другими явно насильственными действиями оскорбит чиновника, хотя не в присутственном месте, но однако ж при исполнении им обязанностей службы, или же в следствии сего исполнения его обязанностей, тот, смотря по обстоятельствам, более или менее увеличивающим или уменьшающим вину его подвергается за сие заключению в смирительном доме...»<sup>399</sup>. У наведеній нормі інтерес становить вказівка щодо зв'язку насильницьких дій щодо чиновника із ним своїх службових обов'язків. Зокрема, Уложенням склад відповідного злочину конструюється так, що ним охоплюється не тільки і не стільки те насильство, яке застосовувалося до чиновника безпосередньо при виконанні ним таких обов'язків, скільки насильство, яке застосовується у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Тут також варто звернути увагу й на виділення специфічного родового об'єкта – сфери управління, яка розглядалася тогочасним законодавцем уніфіковано, охоплюючи всю гамму суспільних відносин, які виникали у зв'язку з функціонуванням державного апарату.

Отже, в Уложенні про покарання кримінальні і виправні вперше чітко було зроблено прив'язку до характеру мотивації злочинної поведінки, яка безпосередньо залежить від правомірної діяльності потерпілого з виконання ним своїх службових обов'язків. Хоча треба звернути увагу і на те, що окремої категорії осіб – працівників правоохоронних органів – ще не виділялося. Та й сам склад злочину, закріплений у ст. 312 вказаного нормативно-правового акта, був зібраним, комплексним, охоплював кілька окремих складів злочинів, яким за нині чинним КК України відповідають норми ст.ст. 342, 345, 346 та 348. Водночас розвиток ідеї двохоб'єктного злочину був збережений: здоров'я представника того чи іншого органу влади, який виконував правоохоронні функції, розглядалося як додатковий об'єкт стосовно основного – порядку управління. Саме ж насильство тлумачилося як спосіб вчинення злочину, який в певних випадках має значення кваліфікуючої ознаки.

Окрім зазначеного варто звернути увагу й на те, що у ст. 315 Уложення про покарання кримінальні і виправні передбачалася кримінальна відповідальність за аналогічні наведеним вище дії щодо специфічної категорії службовців – військової чи поліцейської варти, нижніх судових службовців – під час виконання ними своїх службових обов'язків: «Кто каким-либо насильственным действием оскорбит военную или полицейскую стражу, или нижних служителей судебных и других присутственных мест, во время исполнения ими обязанностей службы, тот за сие подвергается аресту...». Як можна пересвідчитися, зазначена норма приблизно відповідає положенням сучасної ст. 342 КК України та не забезпечує кримінально-правову охорону означеної категорії осіб поза ситуацією безпосеред-

<sup>399</sup> Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. 898 с.

нього виконання ними своїх службових обов'язків, але у зв'язку з такою діяльністю, що, звичайно, було суттєвою прогалиною в системі кримінально-правової охорони суспільних відносин. Крім того, не набула свого закономірного розвитку ідея захисту майнових праввідносини як додаткового факультативного об'єкта досліджуваного складу злочину, початок якій було закладено у Правах, за якими судиться народ малоросійський.

Надалі – в кінці XVIII – у XIX ст. – з інституційним становленням та розширенням поліцейського апарату в Російській імперії взагалі та на території сучасної України, зокрема, спеціалізованого кримінально-правового захисту прав і свобод його персоналу не відбувається, спостерігається збереження станової диференціації у правовому регулюванні суспільних відносин. Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. насильство (також і вбивство) щодо поліцейського, члена караулу або чатового військового караулу належали вже до злочинів проти життя, а не проти порядку управління чи державних злочинів. Однак, загалом, у зазначеному нормативно-правовому акті, який так і не встиг набрати чинності на всій території сучасної України, не було зроблено кардинальних змін у напрямі вдосконалення наявних в Уложенні про покарання кримінальні та виправні норм про відповідальність за погрозу або насильство щодо працівників правоохоронних органів: не було надане визначення, деталізація ознак потерпілого, а також поняття насильства, особливостей суб'єктивної сторони злочину тощо.

Певні зміни у соціально-цільовій основі розвитку досліджуваної кримінально-правової норми відбулися після жовтневої революції 1917 р. та утвердження на території України радянської влади. Особливості тогочасного військово-політичного режиму, що формувався в умовах громадянської війни диктували відповідний характер кримінального законодавства, в якому акцент правового захисту був зміщений на укріплення державності. Відтак у КК УРСР 1922 р. – першого кодифікованого кримінально-правового нормативно-правового акта радянського періоду – відсутня спеціальна норма, яка б передбачала відповідальність за погрозу або насильства щодо працівників правоохоронних органів. Натомість у ст. 64 Розділу I «Про контрреволюційні злочини» передбачалася відповідальність за такі діяння: «Участь у вчиненні в контрреволюційних цілях терористичних актів, спрямованих на представників Радянської влади чи діячів революційних робочо-селянських організацій, навіть якщо окремих учасник такого акту і не належав до контрреволюційної організації...». Така досить абстрактна, узагальнена конструкція зазначеної норми, яка не містить розширеного тлумачення поняття «терористичний акт», дозволяла застосовувати її також і у випадках вчинення насильства щодо представників правоохоронних органів того часу – революційних судів, військових трибуналів, народних ополчень міліції, адже будь-яке насильницьке посягання на представників влади могло бути розцінене як терористичний акт з огляду на мету таких діянь безвідносно конкретного способу.

Разом із тим у ст. 88 Розділу 2 «Про злочини проти порядку управління» КК УРСР 1922 р. знайшла своє відтворення норма, частина якої сформувалася ще в Уложенні про покарання кримінальні та виправні: «Опір окремих громадян представникам влади при виконанні ними покладених на них законом обов'язків чи примус до виконання явно незаконних дій, поєднані з вбивством, завданням тілесних ушкоджень чи насильством над представником влади»<sup>400</sup>. Як можна пере-свідчитися, викладена диспозиція є складною, охоплює кілька складів злочинів, зокрема й насильство над представником влади. Однак, таке насильство законодавчо прив'язується до примусу представника влади вчинити певні незаконні дії з використанням наданих йому повноважень чи без такого. Отже, можна констатувати, що пріоритетним об'єктом захисту в цьому разі виступають суспільні відносини, що формуються у зв'язку зі службовою діяльністю того чи іншого представника влади, а не життя і здоров'я останнього (до речі, така логіка законотворення втілена й у чинному КК України, що, вочевидь, не відповідає гуманістичним тенденціям розвитку вітчизняної правової системи). Однак, й у КК УСРР 1922 р. не знаходить свого чіткого закріплення склад злочину, який би передбачав застосування насильства до працівника правоохоронного (протоправоохоронного) органу поза ситуацією виконання ним службових обов'язків, але у зв'язку з останніми, а також захист його майнових прав.

Однак, вже в КК УРСР 1927 р. вперше з'являється норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за дії, аналогічні описаним вище. Так, відповідно до ст. 73-1 Розділу 2 «Інші злочини проти порядку управління» злочинним визнавалося: «Погроза вбивством, знищенням майна чи вчиненням насильства стосовно посадових осіб чи громадських працівників, застосована з метою припинення їх службової чи громадської діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує...»<sup>401</sup>. Як засвідчує аналіз викладеної норми, законодавець зайняв по-слідовну, обумовлену тогочасною криміногенною обстановкою, позицію щодо захисту посадових осіб, зокрема й представників органів та установ, що виконують правоохоронні функції, про що свідчить визнання злочинним не лише фактично будь-яких дій насильницького характеру, знищення майна у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого, а й погрози вчинити такі дії. Перенесення моменту закінчення злочину на більш ранні стадії свідчить про визнання законодавцем його підвищеної суспільної небезпечності, обумовленої важливістю двох і більше об'єктів, на які одночасно відбувається посягання – управлінські відносини (інтереси служби), життя, здоров'я потерпілого, відносини власності, предметом яких є майно потерпілого.

<sup>400</sup> Кримінальний кодекс УРСР 1922 року. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>

<sup>401</sup> Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года: текст с постратейными разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верховного Суда УССР и определенных УКК Верховного Суда УССР (по 1 июля 1927 г.) с сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий и др. Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. 322 с.

Водночас треба звернути увагу й на змішування різних складів злочинів у єдиний та його суттєве звуження (порівняно з сучасними, передбаченими ч. 1 ст. 343 та ч. 1 ст. 345 КК України). Останнє, зокрема, виражається у закріпленні обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони – мети, яка полягає у бажанні винного припинити службову діяльність потерпілого або змінити її характер на свою користь. Отже, в принципі виключається можливість існування цього складу злочину, коли винний керувався, припустимо, мотивом та відповідною метою помсти за належне виконання відповідною посадовою особою своїх службових обов'язків, без наміру змінити останні чи припинити діяльність потерпілого. Та й сам правовий статус потерпілого також не диференціювався залежно від характеру виконуваних ним функцій. Крім того, абсолютно не захищеними з точки зору кримінально-правових гарантій продовжували бути родичі посадових осіб, про яких йдеться в аналізованій статті КК УРСР 1927 р. Таку ситуацію можна охарактеризувати як певного роду прогалину, обумовлену, однак, об'єктивним рівнем розвитку тогочасної правничої науки та юридичної практики. Проте, в будь-якому разі КК УРСР 1927 р. в аспекті досліджуваної проблематики цілком можна вважати прогресивним.

Логічним наслідком розвитку кримінально-правової доктрини та правозастосовної практики стало втілення у КК УРСР 1960 р. диференційованих складів злочинів, спрямованих на захист окремої категорії потерпілих – працівників правоохоронних органів. Саме у згаданому нормативно-правовому акті вперше на законодавчому рівні (у тексті кримінального кодексу) використовується зазначений правовий статус потерпілого. Діапазон же злочинних дій у початковій редакції кодексу був не надто широким: ст. 189 передбачала відповідальність за прилюдну образу представника влади при виконанні ним службових обов'язків або з приводу виконання їх, а ст. 189-1 (введена в дію Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 вересня 1962 р.) – за образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Тобто ст. 189-1 фіксувала спеціальний склад злочину, що виділявся за ознакою спеціального правового статусу потерпілого – працівника правоохоронного органу.

Отже, законодавець відійшов від наміченої ще з 1845 р. тенденції щодо кримінально-правового захисту правоохоронців від насильницьких посягань у зв'язку з їх службовою діяльністю. Однак, ми вважаємо, що це є свідченням не стільки упущення в правотворчому процесі, скільки стабілізації криміногенної обстановки, укріплення соціального положення працівників правоохоронних органів та, як наслідок, відсутності необхідності обтяжувати текст КК незатребуваними практикою нормами.

У такому вигляді кримінально-правова охорона працівників правоохоронних органів у досліджуваному аспекті зберігалася до початку 90-х рр., коли Указом

Президії Верховної Ради УРСР від 18 січня 1991 р. № 647-ХІІ, враховуючи суттєве ускладнення криміногенної обстановки, перелік злочинних діянь у Розділі ІХ «Злочини проти порядку управління» був розширений. Зокрема, ґрунтуючись на особливостях об'єктивної сторони, було виділено дві окремі статті, присвячені аналізованому складу злочину, а саме: 1) ст. 189-2 КК УРСР 1960 р. «Погроза працівникові правоохоронного органу», яка передбачала кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, насильством чи знищенням майна працівникові правоохоронного органу, а так само його близьким родичам у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків; 2) ст. 189-4 УРСР 1960 р. «Заподіяння тілесних ушкоджень судді або працівникові правоохоронного органу», в частині 1 якої злочинним визнавалося умисне заподіяння судді, працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, а так само нанесення їм побоїв або вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з виконанням суддею чи працівником правоохоронного органу службових обов'язків; в частині 2 – умисне заподіяння судді, працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків<sup>402</sup>.

Отже, як можна пересвідчитися, на початок 1991 р. у КК було сформовано доволі повну систему кримінально-правових норм, спрямованих на захист суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі службовою діяльністю працівників правоохоронних органів. Ця система норм передбачає відповідальність за вчинення багатоб'єктних злочинів, основним безпосереднім з яких, як і раніше, залишалися суспільні відносини у сфері управління; додатковими обов'язковими та / або факультативними (залежно від обставин) – життя, здоров'я, гідність, власність працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів.

Щодо тлумачення самої категорії «працівник правоохоронного органу», то вперше воно було надано у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. № 8 (зі змінами, внесеними постановою від 3 грудня 1997 р. № 12) «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», відповідно до п. 5 якої до останніх треба відносити осіб, зазначених в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р.<sup>403</sup>, а саме: працівників прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митних органів, органів охорони державного кордону, державної податкової адміністрації, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інших органів, які здійснюють

<sup>402</sup> Уголовный кодекс УССР от 28.12.1960 г. Ведомости Верховного Совета УССР. 1961. № 2. Ст. 14.

<sup>403</sup> Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

правозастосовні або правоохоронні функції. Отже, перелік потерпілих від злочинів, передбачених ст.ст. 189-2, 189-4 та 189-5 КК УРСР 1960 р. вирізнявся своїм орієнтуючим характером та був невичерпним. З цього, на нашу думку, випливає кілька висновків: по-перше, прийняття окремого закону про захист правоохоронців було свідченням надскладної криміногенної обстановки, зокрема за параметрами вчинення злочинів щодо працівників правоохоронних органів; по-друге, залишення переліку останніх відкритим було цілком логічним та обґрунтованим і здійснене законодавцем свідомо з метою забезпечення правового захисту працівникам органів і підрозділів, що з'являтимуться в процесі адміністративного реформування, реформи кримінальної юстиції в новоствореній державі. Проте, треба зауважити, відкритість визначення правоохоронних органів зберігається у вказаному законі й донині, що свідчить про незавершеність процесу державного будівництва та не повною мірою реалізований захисний потенціал відповідного нормативно-правового акта.

У наведеному вигляді норми КК 1960 р. про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство над працівниками правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю зберігалися до прийняття 05 квітня 2001 р. нині чинного КК України, в якому ст.ст. 189-2 та 189-4 КК 1960 р. були об'єднані в єдиній ст. 345 КК України, що відповідало вимогам комплексності кримінально-правового захисту з одного боку та економії засобів законодавчої техніки – з другого. Водночас треба звернути увагу на зміну об'єктної приналежності досліджуваного злочину та розміщення його замість Розділу IX «Злочини проти порядку управління» КК УРСР 1960 р. в Розділі XV – «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» КК України. Кардинальна зміна основного об'єкта посягання у чинному КК України свідчить про якісне переосмислення законодавцем суспільних відносин, яким спричиняється шкода при вчиненні погрози або насильства щодо працівників правоохоронного органу. Такі зміни можуть бути пояснені, на нашу думку, суттєвими метаморфозами в історичних, суспільно-політичних умовах життєдіяльності, особливостями криміногенної обстановки, необхідністю укріплення авторитету демократичного державно-владного апарату й підвищення у такий спосіб ефективності реалізації його функцій.

Отже, генеза законодавства про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо працівників правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю демонструє кореляцію з розвитком державного апарату загалом, зміцненням та поступовою диференціацією його функцій. На кожному історичному етапі, враховуючи особливості криміногенної обстановки, а також рівень розвитку кримінально-правової науки і законодавчої техніки, відбувалося формування правового концепту, моделі належного ставлення з боку суспільства до держави

загалом та її представників в особі працівників правоохоронних органів, зокрема. Відтак, наявність ст. 345 чинного КК України свідчить, з одного боку, про практичну затребуваність існування як ранньо-превентивного, так і посткримінального відновлювального, безпосередньо-профілактичного впливу її норм, а з другого – про історичну детермінованість наявної юридичної форми.

Водночас додаткове обґрунтування соціальної обумовленості погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу знаходиться у площині виявлення реальної суспільної небезпечності вказаного діяння, що спонукає до виявлення відповідних кримінологічних факторів.

### **1.12. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН<sup>©</sup>**

Має рацію Д. А. Керімов, котрий пише, що пізнання права розуміє, в першу чергу, визначення того, як воно виникло в тих чи інших умовах історичної епохи, які основні етапи пройшло у своєму розвитку і як змінилось у процесі цього розвитку, чим стало в момент його дослідження і, нарешті, які тенденції його руху. Науковець резонно зауважує, що поза історичним контекстом, який пов'язує явища та процеси сучасності з тими явищами і процесами, котрі їм передували, так само, як і з тими, які виникнуть на їхній основі в більш чи менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати цю сучасність. Через це наукове дослідження правових явищ та процесів не може обмежувати себе їхнім станом лише на цей момент «наявного» існування, оскільки буде втрачений причинно-наслідковий зв'язок в історичному розвитку права<sup>404</sup>.

З огляду на сказане можна припустити, що наукове дослідження кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин навряд чи може претендувати на повноту та всебічність, за відсутності аналізу історії її розвитку протягом усіх етапів становлення української державності.

Проведення аналізу історичного досвіду регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин має на меті запозичення позитивного досвіду протидії негативним соціальним проявам, які розглядаються, і водночас недопущення помилок, які мали місце в минулому. Крім того, використання історико-правового методу дослідження має допомогти глибше зрозуміти юридичну природу відповідних злочинних посягань, побачити вплив державотворчих процесів на формування правових норм, які захищали земельні ресурси.

<sup>©</sup> *Мовчан Роман Олександрович*, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса.

<sup>404</sup> Керімов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. М.: Аванта+, 2001. С. 109–110.